

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. дфн Огняна Георгиева-Тенева – Нов български университет
за дисертационния труд на тема
„Формиране на социокултурни и комуникативноречеви компетентности чрез
обучението по български език и литература в 1.–4. клас“
за присъждане на научно-образователната степен „доктор“
по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението
(Методика на обучението
по български език и литература в началния етап на образование)
Автор: Ирена Райкова
Научен ръководител: проф. дпн Нели Иванова

Общи данни за дисертанта

Квалификацията и целият трудов стаж на Ирена Райкова са пряко свързани с професионалното направление, на което принадлежи обсъжданият дисертационен труд. Забележителният синхрон между практически занимания и изследователски интереси е знак на целенасоченост и постоянен стремеж към самоусъвършенстване – започнала като възпитател, Ирена Райкова минава към длъжността начален учител и много бързо става старши учител и преподавател по английски език. Работата ѝ като e-twinning посланик подпомага отварянето на началното училище към стратегически партньорства и обмяна на опит чрез проектно базирано обучение. Повишава професионалната си компетентност в различни курсове. През 2018 г. е удостоена с четвърта професионално-квалификационна степен. Участва в различни научни форуми и проекти. Носител е на множество престижни награди и отличия. Всичко това разкрива Ирена Райкова като динамична личност с разнообразен педагогически опит, който може да се осмисли като благоприятен контекст на предложения труд.

Данни за докторантурата

Ирена Райкова е зачислена за задочна докторантура в катедра „Дидактика“ със заповед РД 20-269 на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“. Обучението ѝ протича успешно, дисертационният труд е обсъден на катедрено

заседание на 14 март 2023 г., на което е взето решение за придвижване към публична защита.

Формални данни за дисертационния труд

Трудът се състои от 327 страници, разпределени в подходящи пропорции във въведение, три глави, заключение, библиография и приложения. Библиографията се състои от 123 източника, от които 107 на български език, а останалите – на английски. Визуализациите са представени в 42 диаграми и 35 таблици. Представени са и 11 приложения – анкетни карти, карти за експертна оценка, дидактически тестове, работни листове и карта за наблюдение на система от уроци по литература. Цялостният графичен вид на труда е изряден и много прегледен.

Качества на дисертационния труд

Обучението по български език и литература (БЕЛ) днес се извършва в комуникативен контекст с трайна тенденция към неудовлетворителна функционална грамотност, проблематична критическа рецепция на непознат текст, размиване на строгите стилистични граници между неофициалното от официалното общуване, обедняване на лексикалния запас, намаляване на езиковия самоконтрол. Педагогическата рефлексия се стреми да отчита тези особености на днешната езикова реалност, да бъде в крак с нейното лингвистично осмисляне, да съгласува с нея образователните цели и задачи и да предлага подходящи пътища за постигането им. Разглежданият труд прави стъпка в тази посока. Двете компетентности, които той фокусира, са ключови в обучението по БЕЛ с оглед постигането на успешна социална и личностна реализация на ученика, а поставеният методически въпрос неслучайно е средоточие на ред изследвания – той е актуален и изключително важен. Разработката на Ирена Райкова е добре обмислена, значима реплика в професионалния диалог за диагностицирането и развитието на социокултурните и комуникативноречевите компетентности, осъзнавани като залог за успешно езиково общуване, а в по-далечна перспектива – за придобиване на културна идентичност, съответна на съвременните познавателни, хуманистични, социокултурни и граждански ценности.

Трудът представлява приложно педагогическо изследване. В структурата му се оглежда умението на авторката да организира материала с ясна аргументативна последователност. Между отделните структурни части съществува здрава логическа връзка, която осигурява кохерентността на текста и равномерната систематичност при навлизане в обемите на темата. Налице са стройна организация на материала, отлична координация между целите, задачите и хипотезата, от една страна, и изложението на теоретичния и практическия опит, от друга страна.

Уводът убеждава в актуалността на дисертационната тема и социалната полза от нейното разработване. Прегледно и точно са представени мястото на разглеждания проблем в нормативната учебна документация, обектът, предметът, целта, задачите, хипотезата и методите на изследването, както и етапите в емпиричното проучване.

Концептуалната постановка на работата носи чертите на класическото методическо изследване. Терминологичният апарат е уточнен след проследяване на диахронната динамика в теоретичните виждания и съгласуване с научни авторитети и с установени институционални назовавания. Диференцирани са понятията *компетентност* и *компетенция*, коректно е представен смисълът на всяка една от трите компетентностни оси (*знания, умения, нагласи*), проследено е тяхното проектиране върху нормативните документи. Дефинирането на работните понятия надхвърля границите на обичайното придаване на фиксиран смисъл на термините и уверено навлиза в полето на научния обзор. Негов предмет са лингвистични трудове, задали перспективите на съвременното разбиране за *комуникативна, социолингвистична, стратегийна и дискурсна компетентност*. С основание се отделя специално внимание на фундаментални трудове на Ноам Чомски и Дел Хаймс, Майкъл Канаки и Мерил Суейн, Ян Ван Ек и др., оказали силно въздействие както върху днешното научно мислене за езика като социално-културен феномен, така и върху обучението по БЕЛ. Наред с тези световно признати двигатели на лингвистичното познание трудът включва и български филологически и педагогически изследвания – задълбочено проучени и представени изчерпателно, на моменти до скрупулозност. Освен специализираните понятия, които включват още *селективна, транспозитивна,*

конверсионна стратегия и пр., са дефинирани и по-обща понятия, като *култура, език, познавателни процеси, мисловни операции, метод, межкултурна осъзнатост, интерактивни методи и техники* и др., което е израз на стремеж към осигуряване на стабилен научен фундамент на собственото методическо моделиране и на емпиричното изследване. Теоретичният план на труда проблематизира и връзката език – мислене.

Компетентностният подход е разгледан с оглед на обучението по БЕЛ в началното училище. Цялостно и задълбочено са представени аспектите на социокултурната и комуникативноречевата компетентност, връзките помежду им и взаимозависимостите спрямо останалите компетентности. Същата обхватност на пролога се наблюдава и по отношение на комуникативните задачи и речевите продукти, заложи в изследвания образователен етап. Изключително подробно и на моменти с излишна пунктуалност и пространни цитати са представени нормативните документи на МОН, свързани с темата на труда. С щателна методичност са описани и дидактическите принципи на обучението, детерминантите, формите и функциите на педагогическото общуване, цялостната организация на учебния процес. В експозиционния си план разработката проследява и популярни трудове за интерактивните методи и техники, представя традиционните средства на обучението, урока и видовете уроци, типовете задачи, възрастовата характеристика на учениците и пр. Тази част от дисертацията, при все че може би е разработена с известно предозирание на детайлите, е необходимата отправна точка към най-същественото и оригиналното в собственото изследване.

А то има две основни страни: представяне на проведено емпирично изследване и анализ на резултатите от него.

Емпиричното изследване е описано с характерната за целия труд прецизност. Внимателно са скицирани фокус групите, местонахождението и типа на училищата, включени в изследването. Бих искала да открия факта, че проучването обхваща не само учителите и учениците, но и родителите. Прецизно са проследени етапите на изследването – предварителен, констатиращ, формиращ и заключителен.

Несъмнено едно от най-ценните постижения на изследването е отговорът на въпроса как да се формират социокултурни и комуникативноречеви

компетентности. Даденият отговор е теоретично обоснован и практически разработен в детайли. Той обхваща мотивирането на учениците за работа, съобразяването с техните интереси (въплътено в множество задачи, повечето оригинално авторски, напр. „Въпрос на седмицата“, „Невидимото наметало“ и др.), работата върху стабилизиране на вниманието и стимулиране на паметта, върху развитие на мисленето и на речта чрез изключително разнообразни и интересни задачи, свързани както с обучението по български език, така и с обучението по литература. Именно тук е и една от открояващите се приноси линии на труда. Находчивост, методическа издържаност и системност – така най-кратко мога да изразя удовлетворението си от разработения проект за развиване на фокусираните компетентности. Специално внимание заслужава включването на учениците в подходящи активни дейности и игри, проектно ориентираните занимания и пр. Съществено постижение е и изготвянето на електронни ресурси за дистанционно обучение.

Емпиричното изследване включва данни от анкетно проучване с учители и родители, целящо да установи читателските интереси, читателската активност, ефективността на обучението, методите на обучение, трудностите. Анализът на емпиричните данни води до обобщения за равнището на формираните умения. Направените констатации съвпадат с данните от други изследвания, а именно – за средно равнище на компетентностите. Ценен момент в направения от Ирена Райкова анализ е и диференцирането на успеваемостта по отношение на различни аспекти на компетентностите – владеене на речевия етикет, ориентация в речева ситуация и избор на адекватни езикови средства, умения за извличане и тълкуване на информация, продуктивни и репродуктивни речеви умения, определяне на културни особености и пр.

Обратната връзка, която 10 експерти дават за направеното проучване, подкрепя неговата валидност. Привличането на оценители, които са външни спрямо дисертационния труд, но имат сериозен педагогически опит, е гарант за обективно определяне стойността на извършената работа – доколкото погледът „отвън“ обикновено е безпристрастен и осмисля предмета на наблюдение в нова компетентностна перспектива.

В дисертационния си труд Ирена Райкова разкрива изследователски умения на различни равнища: концептуално, аналитично, интерпретационно, дескриптивно, оценъчно. Тяхното успешно съчетаване прави разработката значимо методическо постижение с ред приноси моменти:

- С нови средства е изследван важен аспект от обучението по БЕЛ;
- Предложен е оригинален модел за диагностициране на социокултурните и комуникативноречевите компетентности на ученици от 1.– 4. клас;
- Получени са нови факти за изследваните компетентности, които потвърждават, но и детайлизират съществуващи наблюдения, включително от изследванията PISA и PIRLS;
- Определени са проблемните места при усвояването на фокусираните компетентности;
- Предложен е собствен методически опит за развиване на социокултурните и комуникативноречевите компетентности на ученици от 1. до 4. клас, който е оригинален, има подчертано приносен характер и обогатява познатите възможности за работа върху развиване на социокултурните и комуникативноречевите компетентности на учениците;
- Представеният опит е приложим и при дистанционна форма на обучение;
- Изведени са съвременните роли на началния учител;
- Математико-статистическите методи за обработка на данните от емпиричното изследване са коректни;
- Трудът е снабден с много прегледен графичен материал;
- Изследването е съотносимо с документите на Европейския съюз в сферата на езиковото общуване и неговото овладяване в училище.
- Езикът е ясен и точен;
- Библиографията е богата;
- Налице са коректно изготвени приложения.

Авторефератът съответства на дисертационния труд, предавайки коректно неговата структура и съдържанието му.

Публикациите по темата на дисертацията са общо девет, две от които са в периодични издания, включени в Web of science, а останалите – в научни

сборници. Резултатите от изследователската дейност са популяризирани и чрез доклади, изнасяни на различни педагогически форуми.

В заключение: давам положителна оценка за обсъждания труд, защото той допринася за по-пълното опознаване на социокултурните и комуникативноречевите компетентности на учениците в началното училище и предлага ценен теоретичен и практически опит за тяхното усъвършенстване. Поставената цел е постигната: създадена, обоснована и апробирана е система за формиране и развитие на социокултурни и комуникативноречеви компетентности, която е приложима в присъствена и в дистанционна форма на обучение. Въз основа на задълбочената теоретична осведоменост, концептуалната плътност, качеството на емпиричните изследвания, изводите и обобщенията предлагам на уважаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Ирена Христова Райкова по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението (Методика на обучението по български език и литература в началния етап на образование).

15. 05. 2023 г.

Огняна Георгиева-Тенева